

РУДЕНКО

Леонід Григорович — академік НАН України, доктор географічних наук, професор, радник при дирекції Інституту географії НАН України

СВІТОГЛЯДНА ОРІЄНТАЦІЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА І ЇЇ СПРИЙНЯТТЯ В УКРАЇНІ

У статті простежено складні зміни, що відбулися в біосфері в процесі використання її ресурсів, та етапи формування нової світоглядної парадигми розвитку людства у XXI ст. Усвідомлення небезпеки для існування усього живого на планеті на глобальному і регіональному рівнях привело до затвердження на саміті ООН у 2015 р. Цілей сталого розвитку до 2030 р. та до розроблення відповідних стратегій розвитку окремих держав світу. В Україні підготовлено проект Закону про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року, який уже пройшов обговорення в міністерствах, на регіональних і національних консультаціях, проте ані Стратегію, ані Національний план дій з її реалізації поки що не прийнято.

Ключові слова: сталий розвиток, Цілі сталого розвитку, Стратегія сталого розвитку України, Порядок денний на XXI ст., світоглядна парадигма.

Науці доведеться вирішувати проблеми, а не відкривати нові горизонти.

Деніс Медоуз

Протягом багатьох років людство використовувало природні ресурси без огляду на негативні наслідки своєї економічної діяльності. Це призвело до катастрофічних змін у стані та властивостях майже всіх компонентів природи і до погіршення умов існування всього живого на планеті. Природа зазнає величезного тиску з боку людини. На сьогодні вже безповоротно зникли численні види живих організмів, знизилися обсяги та якість багатьох мінеральних ресурсів, втрачаються природні властивості земельних ресурсів, стрімко змінюється глобальний баланс тепла і вологи, зростає забруднення атмосферного повітря, води, ґрунту, значною мірою погіршуючи умови проживання людей. Якщо ці руйнівні процеси триватимуть і далі, то природа, хоча й суттєво видозміниться, але не зникне, а ось чи зможе вижити цивілізація в новому, малоприсадиному для життя людини середовищі — велике питання.

У складній ситуації, пов'язаній з пошуком національного вектора розвитку, постійними суспільними трансформаціями, безперервними політичними дискусіями, поза увагою української управлінської системи залишається, на жаль, дуже важлива

проблема екологічної безпеки в широкому розумінні цього поняття. Світова спільнота вже давно усвідомила негативні наслідки взаємодії суспільства і природи і почала шукати вихід з такого становища. Занепокоєння науковців і громадськості було сприйняте світовими лідерами, завдяки чому в червні 1992 р. на Конференції ООН з питань навколишнього середовища і розвитку (Саміт «Планета Земля») у Ріо-де-Жанейро було прийнято низку документів. Головним з них був Порядок денний на XXI століття (Agenda 21), за який проголосували керівники 179 країн світу і який вважається найважливішим документом цього саміту.

Ухвалення Порядку денного на XXI століття стало підсумком копіткої роботи з об'єднання і представлення в логічно систематизованому вигляді результатів багаторічних досліджень. Квінтесенцією цього документа є проголошення нової концепції розвитку людства — парадигми сталого (збалансованого) розвитку. Вона засвідчила, що саме на нинішнє покоління лягла величезна відповідальність за збереження природи і забезпечення можливостей для існування не лише наступних поколінь, а й усього життя на Землі.

Нинішнє покоління людей має припинити знищувати і виснажувати ресурси, а тому в плануванні своїх дій повинне дотримуватися свідомого компромісу і балансу інтересів — своїх та майбутніх поколінь. Цю парадигму можна розглядати і як компроміс між благами і вадами розвитку цивілізації, як визначення меж прийнятної рівня споживання, балансу між можливостями природи і потребами суспільства, усвідомлення пріоритетів щодо вирішення сьогоденних і віддалених проблем людства. Порядок денний на XXI століття відображає глобальний консенсус: прийняття на найвищому рівні політичних зобов'язань щодо співробітництва з питань навколишнього середовища і розвитку.

Отже, людство має здійснити докорінну перебудову своїх стосунків з природою, змінити принципи використання природних ресурсів, систему їх розподілу в процесі виробництва та перерозподілу під час кінцевого споживання,

виробити нові моральні засади, що обмежуватимуть обсяги загального та індивідуального споживання ресурсів і благ. Головним змістом цих змін є *перехід до прогнозування на довгостроковий період наслідків втручання людства в природу*, коригування на основі цього всіх економічних та соціальних планів і параметрів розвитку з метою запобігання негативним наслідкам для довкілля як у короткостроковій, так і довгостроковій перспективі.

Досягнення збалансованого розвитку потребує зміни глобальної системної поведінки людства в природі.

Україна підписала всі документи саміту Ріо-92, а також усі подальші рішення Конференцій ООН з питань стану навколишнього середовища, взявши на себе зобов'язання дотримуватися і виконувати основні їх принципи. Підписанти цих декларацій ООН мають розробити свої національні державні плани і стратегії розвитку. Саме аналізу стану виконання цих рішень в Україні і, насамперед, сприйняття в державі головної парадигми розвитку в XXI ст. і присвячено цю статтю.

Процес усвідомлення суспільством небезпеки для існування усього живого на планеті Земля. Світоглядна парадигма розвитку суспільства, яка в документі ООН «Порядок денний на XXI століття» означена як підхід до сталого (збалансованого) розвитку, стає альтернативою панівній моделі розвитку, в якій природа розглядається як джерело сировини для виробництва різноманітної продукції. Ця парадигма передбачає забезпечення збалансованості економічного, соціального і екологічного розвитку, що потребує усвідомлення кожною людиною, особливо управлінцями та представниками бізнесу, ризику екологічної кризи і її наслідків для життєдіяльності людини та інших живих організмів. А це потребує значної активізації просвітницької роботи.

Перехід до сталого розвитку — це довготривалий процес зміни ціннісних орієнтацій всього людства. Більшості людей властива певна фрагментація знань щодо окремих складових біосфери. Це здавна проявляється в розвитку шкіл у різних галузях науки, функціонуванні

наукових установ, в управлінській діяльності, політиці, призвівши до односторонності розуміння такого важливого і складного цілого, яким є біосфера. Зусилля людей були і є спрямованими переважно на використання природних ресурсів, а не на збереження їх як головної умови існування людини. Можна констатувати, що і в ХХІ ст. дослідження впливу людини на природне середовище *не є пріоритетними і важливими* при опрацюванні стратегій і планів розвитку держав та регіонів. Зберігаються тенденції до розвитку все нових і нових технологій, які фактично сприяють подальшому підвищенню людської продуктивності та задоволенню інтересів окремих індивідуумів.

Зазначена фрагментація знань про властивості біосфери в природничих і суспільних науках призвела до появи численних теорій та моделей, які не враховують складності побудови біосфери, її прямих та опосередкованих взаємозв'язків та взаємовпливів.

Отже, впроваджуючи світоглядну парадигму розвитку суспільства, потрібно значно більше уваги приділяти *просвітництву*, яке вже пройшло великий шлях розвитку.

Зрілість суспільства виявляється в усвідомленні сутності викликів і загроз, які стоять уже сьогодні і які можуть з'явитися завтра, в розумінні того, як їх можна уникнути чи принаймні пом'якшити їх наслідки. Людина як біологічний вид відрізняється від інших видів унікальною властивістю: з кожним новим поколінням люди поповнюють і накопичують культурну спадщину. Розвиток культури не припиниться, доки існуватиме людство. Як відомо, однією зі складових культурної спадщини є технології. І тут з'являється колізія, яку нам важко усвідомити. Якщо зміна технологій у ХХ ст. відбувалася протягом 20 років, то природна зміна «біотичної технології» відбувається на п'ять порядків повільніше [1]. Саме це й призвело до припинення рівномірного, рівноважного розвитку біосфери, до зникнення біотичної регуляції навколишнього середовища. Людство стикнулося з проблемою, яку на сьогодні вирішити не може: як узгодити надшвидкий розвиток цивілізації з відповідним більш повільним роз-

витком біосфери. Для цього потрібно з'ясувати межі допустимого впливу людини на біосферу. Наприклад, В.Г. Горшков у своїй книзі «Фізичні та біологічні основи стійкості життя» писав, що антропогенний вплив на біосферу визначається величиною середньої густоти населення [1]. На його думку, для нормального співіснування людини і природи густота населення має бути такою, якою вона була у первісних людей — збирачів рослинної їжі, мисливців та рибалок. Зрозуміло, що сьогодні це неможливо, а тому потрібно шукати інші шляхи.

Питання стану біосфери, її змін і розвитку вже багато років перебувають у полі зору науковців з багатьох країн світу. «Діяльність людини вносить постійні зміни в динаміку біосфери, і на сучасному етапі розвитку техногенної цивілізації масштаби людської експансії в природу такі, що починають руйнувати біосферу як цілісну систему» [2]. Сьогодні побудовано вже багато сценаріїв подальшого розвитку людства, більшість з них досить песимістичні, але залишають надію, що за активних дій суспільства процес деградації умов життя людини можна призупинити.

Давно минули часи, коли різні племена, держави, імперії вели конкурентну військову боротьбу за оволодіння тією чи іншою територією та її ресурсами. Їм на зміну прийшли економічні змагання, але й сьогодні в їх основі часто лежать різні види ресурсів. Занадто довго людство було впевнене в необмежених можливостях освоєння землі й океанів [3]. Разом з тим, зараз уже можна стверджувати, що досить тривалий історичний період розвитку суспільства, який ґрунтувався на *використанні природних ресурсів*, завершується. Частину ресурсів, наприклад мінеральних, уже вичерпано або їх видобування стає нерентабельним, інша частина має істотно змінені внаслідок антропогенного впливу екологічні властивості. Погіршення якості і неможливість прямого використання ресурсів дедалі більше впливає на умови життя людини, оскільки воно відбувається в біосфері.

У 1920-х роках П. Тейяр де Шарден і Е. Леруа для означення впливу людини на планету

запропонували термін «ноосфера», сутність якого було розвинуто В.І. Вернадським [4]. Він розумів ноосферу як органічне поєднання природного та соціального і наголошував на необхідності повернення соціуму в лоно природи, яка й породила його. *Ноосфера* — це новий стан біосфери, на яку дедалі сильніше впливає своїми діями людина. Майбутнє людства залежить від екологічних знань, які, на жаль, ще фундаментально не сформовані, а головне, не усвідомлюються більшістю людей. Вплив людської діяльності проявляється в значному погіршенні природних екологічних властивостей усіх компонентів природи, і це давно вже турбує науковців та громадських активістів.

Уже в 1960-х роках окремі науковці та громадські діячі попереджали про загрозові тенденції, що набувають планетарного масштабу і становлять небезпеку існуванню всіх живих організмів. Згадаємо відому доповідь *членів Римського клубу* «Межі зростання» [5], автори якої дійшли висновку, що в разі, якщо сучасні тенденції до зростання чисельності населення, темпів індустріалізації, обсягів виробництва продовольства і споживання ресурсів продовжуватимуться, то у наступному столітті світ наблизиться до межі зростання, що призведе до раптового, неконтрольованого скорочення чисельності людства та різкого падіння рівня виробництва. Ця доповідь, опублікована в 1972 р., а згодом перевидана 35 мовами світу, вперше широко висвітлила найгостріші питання, пов'язані з майбутнім розвитком людської цивілізації. На думку членів Римського клубу, людство впевнено прямує до катастрофи. Уникнути її можна тільки запровадивши всеосяжні заходи з обмеження і регулювання зростання виробництва та кардинально змінивши критерії прогресу. Ключовою тезою доповіді було твердження про необхідність *змінення поведінки людини в природному середовищі*.

Один з авторів доповіді, Денніс Медоуз, в інтерв'ю, яке він дав у 2012 р., наголосив, що людство має в запасі лише 20 років, щоб забезпечити себе від глобальної катастрофи. «Якщо поведінку не змінити, попереду на нас чекають дуже серйозні довгострокові зміни». Він також

вказав, що ані політики, ані представники бізнесу поки що над цим не замислюються, вони зосереджені на тому, щоб якнайшвидше отримати прибуток. На жаль, більшість політиків не змінили свою поведінку і сьогодні, а серед широких верств населення мало хто навіть чув про доповідь «Межі зростання».

Автори доповіді розглядали проблематику глобального розвитку як складну систему тісно взаємопов'язаних компонентів природи і компонентів цивілізації, що виникла і розвивається у результаті діяльності окремих людей, соціальних і культурних співтовариств. Для аналізу етапів майбутнього розвитку в доповіді запропоновано глобальну модель реального світу. Проте ані її складність, ані намагання використати якомога більше даних не дали змоги уникнути обмеженості цієї моделі реального світу. Разом з тим, модель, розроблена членами Римського клубу, дозволила чітко показати високу ймовірність наближення людства до межі зростання, виявити певну інерційність складної системи та окреслити термінові запобіжні заходи з боку суспільства.

Від часу заснування Римського клубу (1968 р.) широкій громадськості було представлено понад 40 доповідей. Найвідоміші з них — «За межами зростання» (1989) [6], в якій йшлося не про майбутнє, а про його вибір, та «Перша глобальна революція» (1991), в якій розкрито нові можливості розвитку після завершення холодної війни.

У 2018 р. опубліковано нову доповідь Римського клубу «Some Op! Капіталізм, недалекоглядність, населення і руйнування планети» [7]. Основний наголос експерти клубу зробили в ній на потребі докорінної зміни *світоглядної парадигми* розвитку цивілізації, запропонували новий порядок денний майбутнього розвитку: відмова від матеріалізму та спрощеного сприйняття світобудови, заклик до альтернативної економіки, духовного світогляду, єдиної планетарної гармонійної цивілізації тощо. Головна теза доповіді — світ перебуває в небезпеці і його порятунок полягає у *зміні світогляду*. У передмові автори доповіді наголошують, що настав час нового Просвітництва і є на-

гальна потреба в переосмисленні дій, які зараз спрямовані лише на короткострокову перспективу. Якщо руйнівний вплив людства не буде зупинено, то через 15 років економічна ситуація значно погіршиться. Тому і назву доповіді можна трактувати як «Приєднуйся!».

Ця дуже змістовна і критична доповідь містить три частини. Перша з них, «Припиніть! Не кажіть, що нинішні тенденції збалансовані», розкриває глибину нинішньої кризи і тенденції до її поглиблення; друга, «Припиніть! Не тримайтеся за застарілі філософії», присвячена критиці домінуючого світогляду та викладенню філософії нового Просвітництва, а в третій, «Приєднуйся до нас у захоплюючій подорожі до збалансованого світу», запропоновано можливі практичні рішення.

У доповіді «Come On!» міститься багато конкретики з наголосом на те, що можна зробити вже сьогодні. В ній чітко доведено необхідність, можливості та переваги переходу держав світу на принципи сталого (збалансованого) розвитку. Такий самий збалансований підхід потрібен і в стосунках між людиною і природою, у співвідношенні між короткостроковими і довгостроковими перспективами, між швидкістю зростання і його стабільністю, між індивідуальним і колективним, між державою і релігією тощо. Позиція авторів доповіді пов'язана з критикою існуючого міжнародного співробітництва і глобального управління. Проте головною ідеєю є заклик до нового Просвітництва, що ґрунтується на новій філософії.

Експерти Римського клубу ще в попередніх доповідях стимулювали обговорення на різних рівнях фундаментальних проблем майбутнього розвитку людства. Світова громадськість почала звертати увагу на питання, які до того ніколи не стояли на порядку денному. Дуже коротко згадаємо окремі віхи руху суспільства до формування світоглядної парадигми подальшого розвитку.

У 1972 р. на Стокгольмській конференції, мабуть, уперше було розглянуто питання про вплив економічного зростання на стан навколишнього середовища. Прийнята на конференції Декларація з проблем навколишнього

середовища містила план дій для суспільства, який складався зі 109 пунктів. А вже наприкінці того самого року було започатковано Програму ООН з навколишнього середовища. Через 10 років Генеральна Асамблея ООН у Вашингтоні прийняла Всесвітню хартію природи, в якій проголошено найважливіші принципи її збереження.

Усвідомлення важливості заходів зі збереження природи змусило Генеральну Асамблею ООН у 1983 р. створити Міжнародну комісію з навколишнього середовища і розвитку. У 1987 р. голова цієї комісії Г. Брундтланд опублікувала доповідь «Наше спільне майбутнє». В ній наведено нові орієнтири розвитку суспільства, в основу яких було покладено принципи сталого (збалансованого) розвитку.

Світове визнання світоглядної парадигми розвитку суспільства відбулося в 1992 р. на Міжнародній конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро. Серед основних документів, прийнятих на цій конференції, крім згаданого вище Порядку денного на XXI століття, слід назвати Декларацію щодо навколишнього середовища і розвитку, Рамкову конвенцію ООН щодо змін клімату, Конвенцію щодо збереження біологічного різноманіття, Декларацію щодо прямого розвитку, охорони та використання лісів. Ухвалення цих документів стало можливим завдяки багаторічним зусиллям активної частини світової громадськості щодо просування концепції сталого (збалансованого) розвитку. До речі, свого часу точилися гарячі дискусії навколо питання щодо правильності перекладу терміна «sustainable development». Фахівці Інституту географії НАН України вважають найбільш адекватним таке його трактування: *«збалансований розвиток на основі сталого (в розумінні невиснажливого, довготривалого, підтримуваного) використання ресурсів планети Земля»* [8].

Визнання і впровадження в практичну діяльність світоглядної парадигми сталого (збалансованого) розвитку відбувалося поступово і далеко не завжди було успішним. Тому після Ріо-92 було проведено кілька важливих

форумів на рівні ООН. Згадаємо насамперед спеціальну сесію Генеральної Асамблеї ООН «Ріо+5», яка відбулася у 1997 р. в Нью-Йорку. На ній було висловлено загальну стурбованість громадськості щодо невиконання багатьох завдань, означених у 1992 р., тож рішенням сесії всі держави світу було зобов'язано до 2002 р. розробити *національні стратегії сталого (збалансованого) розвитку*.

Більшість країн тоді почали розробляти свої стратегії сталого (збалансованого) розвитку. Як правило, це були комплексні міжсекторальні або секторальні стратегії. Відповідно, вони дещо відрізнялися одна від одної, оскільки різнилися й підходи держав до їх розроблення. У згаданому вище дослідженні чітко означено, що впровадження цих стратегій цілком залежить від *національної відповідальності* за їх реалізацію. У національних стратегіях застосовуються й різні інструменти для забезпечення їх інституалізації, зокрема національні ради (Філіппіни, Мексика, Південна Корея, Бразилія, Німеччина), міжсекторальні ради (Камерун, Мадагаскар, Південна Корея), незалежні консультативно-дорадчі органи (Велика Британія, Канада, ЄС), місцеві ради (Коста-Рика), а також ситуативна співпраця (Канада, Данія, Марокко, Польща, Швеція, Швейцарія) [9].

Держави Європи почали приділяти питанням сталого розвитку більше уваги. На різних зібраннях і форумах неодмінно робився акцент на реалізацію Порядку денного на XXI ст., і за результатами їх роботи було затверджено низку важливих документів: Ольборзьку хартію «Міста Європи на шляху до сталого розвитку» (Данія, травень 1994 р.), Лісабонський план дій: від Хартії до конкретних дій (Португалія, жовтень 1996 р.), Бременську декларацію (Німеччина, березень 1997 р.), Гамбурзьку декларацію споріднених міст з Порядку денного на XXI ст. (Німеччина, травень 1997 р.), заяву конференції «Балтійський порядок денний на XXI ст. — здоров'я населення і сталий розвиток міст» (Фінляндія, вересень 1998 р.) та багато інших.

На жаль, усі ці прийняті рішення помітно не вплинули на ситуацію з погіршенням стану

природних компонентів. Громадськість вважала, що давно вже назріла потреба в розробленні більш конкретних планів. Тому на конференції ООН зі сталого розвитку «Ріо+10» (Йоганнесбург, 2002 р.) було ухвалено два основні документи: Йоганнесбурзьку декларацію зі збалансованого розвитку і План виконання рішень з означеними пріоритетами діяльності [10]. Під час дискусій на конференції було сформульовано досить складні завдання, які має вирішити людство для забезпечення умов існування наступних поколінь.

Питання реалізації світоглядних парадигм розвитку суспільства та стурбованість повільністю їх просування знову відобразилися в порядку денному конференції «Ріо+20» (Ріо-де-Жанейро, червень 2012 р.). У головному документі, прийнятому на цій конференції, «Майбутнє, якого ми прагнемо», було підтверджено зобов'язання держав, які вони взяли на себе раніше. Основною метою визначено розроблення до 2015 р. *Цілей сталого розвитку*, які мають узгоджуватися з Цілями тисячоліття [11]. На конференції було ухвалено рішення щодо запровадження всеосяжного і прозорого міждержавного процесу сталого (збалансованого) розвитку. Представники урядів держав світу схвалили також рішення про заснування універсального міжнародного форуму, завданням якого є відстеження міри досягнення сталого розвитку та виконання зобов'язань держав щодо дотримання ними курсу розвитку, означеного в Порядку денному на XXI ст.

Отже, можна констатувати, що *світоглядна парадигма сталого розвитку* стає альтернативою панівній сьогодні моделі розвитку, яка розглядає природу як джерело сировини для виробництва продукції. Парадигма сталого розвитку передбачає *забезпечення збалансованості економічного, соціального і екологічного розвитку*, але для її успішної реалізації потрібно досягти розуміння всіма верствами населення небезпечності забруднення (в широкому сенсі) природного середовища та його наслідків для життя людини і всіх живих організмів.

Стан втілення в життя основної парадигми розвитку в XXI ст. в різних державах сьогодні різний, але його аналіз не є метою цієї публікації. Зазначимо лише, що в рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи (30.01.2002) щодо використання Основоположних принципів сталого розвитку як основи для планування заходів просторового розвитку, зокрема у Люблянській декларації, прийнятій на XIII сесії Європейської конференції міністрів, відповідальних за регіональне планування (Любляна, 16–17 вересня 2003 р.), йдеться про принципи «збалансованого просторового розвитку». Повна назва цього документа — Люблянська декларація територіальних аспектів збалансованого розвитку (Ljubljana Declaration on the territorial dimension of sustainable development).

Формування сприйняття світоглядної парадигми розвитку в Україні. В Україні спостерігається неоднозначне ставлення до основної парадигми розвитку в XXI ст. Лише на форумі Ріо-92 українську делегацію очолював голова Верховної Ради України І.С. Плющ. На жодному з подальших міжнародних форумів з питань сталого розвитку наша держава не була представлена посадовцями такого високого рівня. Однак Україна є підписантом низки міжнародних угод, декларацій та конвенцій, пов'язаних з вирішенням завдань з переходу людства до сталого розвитку. Нагадаємо, що у червні 2002 р. Рада національної безпеки і оборони України оприлюднила Національну доповідь про стан виконання положень «Порядку денного на XXI століття» за десятирічний період (1992–2001). У заключному розділі «Національний шлях до сталого розвитку» зазначено, що підготовчий процес з переходу до сталого розвитку в Україні в період 1992–2001 рр. не завершився і потрібно ще 5 років. З того часу минуло уже 17 років, але цей шлях, як і раніше, далекий до завершення. За роки незалежності українське суспільство мало можливість ознайомитися з кількома посланнями Президентів України до Верховної Ради України, з численними програмами та планами розбудови України, різними галузевими стратегіями розвитку, Стратегією сталого розвитку

«Україна-2020»*, доктриною збалансованого розвитку «Україна-2030» тощо. Проте у нас і досі немає затверджених на державному рівні концепції, стратегії та плану дій щодо реалізації світоглядної парадигми просторового збалансованого розвитку.

Світова спільнота ще з 90-х років минулого століття розробляє відповідні плани дій щодо збереження природного середовища і раціонального використання природних ресурсів. Головним у цих планах скрізь є розроблення стратегій сталого розвитку окремих регіонів. В ЄС принципи сталого розвитку закріплено в Амстердамському договорі ЄС (1997 р.). Вони визначені як ключові для всіх політик держав ЄС. Це означає, що будь-які галузеві чи регіональні стратегії, плани або програми мають орієнтуватися на досягнення балансу між економічними, соціальними та екологічними цілями.

Стратегічний підхід при розгляді напрямів розвитку успішно використовується в країнах Європи, які не лише вже прийняли національні стратегії сталого розвитку, а й періодично їх переглядають.

Становлення та практичне впровадження принципів сталого розвитку в Україні відбувається у вигляді доволі млявого вдосконалення законодавчої бази, формування регіональних програм тощо. Та, на жаль, навіть тут ми маємо прогалини в законодавчих актах у галузі екології та природних ресурсів [12].

Зазначимо, що питання збалансованого економічного, соціального і екологічного розвитку регіонів українські науковці розглядали ще до Ріо-92 [13]. У 1991 р. географи акцентували увагу на таких принципах сталого розвитку, як: 1) інтегрованість, що ґрунтується на системному підході до вивченості основних взаємопов'язаних сфер: економіки, демосоціальної сфери і природного середовища; 2) територіальність, що передбачає вивчення всіх територіальних аспектів збалансованого розвитку зазначених сфер і їх взаємозалежності з

* На жаль, назва цієї Стратегії не відповідає її суті. В ній не розглянуто всі складові сталого розвитку, а екологічної складової взагалі немає.

урахуванням територіального розподілу праці; 3) комплексність, що відповідає закономірностям територіальної організації суспільства і природи та їхній взаємодії [13, с. 10].

Після Ріо-92 науковці і громадськість України значно активізували свої зусилля в цьому напрямі. Найбільш ґрунтовно наукові засади впровадження в Україні стратегії сталого розвитку опрацьовано науковцями НАН України [14]. Важливим наслідком співпраці науковців і громадськості стала підготовлена у 2012 р. Концепція переходу України до сталого розвитку. Її розробниками були експерти установ НАН України (Інституту географії, Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень, Інституту економіки природокористування і сталого розвитку) закладів вищої освіти (Київський політехнічний інститут, Сумський державний університет) та Всеукраїнської екологічної ліги.

Питання природокористування і сталого розвитку постійно перебувають у полі зору відповідної наукової ради при Президії НАН України, яку очолює віце-президент НАН України академік А.Г. Загородній. На мій погляд, зараз уже настав час для більш рішучих дій щодо сприйняття в державі світоглядної парадигми розвитку в ХХІ ст., прописаної в Порядку денному на ХХІ ст.

25 вересня 2015 р. у Нью-Йорку 193 держави — члени ООН одноставно прийняли новий *Порядок денний у сфері сталого розвитку на період після 2015*. Головним його документом є 17 Цілей сталого розвитку до 2030 р. (ЦСР). У цих документах значно більше уваги приділяється екології, рівності та звітності на регіональному і глобальному рівні. 169 завдань нового порядку денного передбачають не лише вимірювання ефективності загального прогресу в досягненні поставлених цілей у тій чи іншій країні, а й можливість порівняння успіхів для окремих груп населення: різного віку і статі, різної етнічної належності, різної освіти, для людей з різними рівнями доходів, в різних місцях проживання.

З 1 січня 2016 р. ЦСР офіційно набрали чинності. Виступаючи на саміті в Нью-Йорку,

Президент України зазначив: «Для досягнення Цілей сталого розвитку на національному рівні Україна здійснюватиме нові програми і проекти, які на практиці забезпечать макроекономічну стабільність, екологічний баланс та соціальну згуртованість. ЦСР слугуватимуть загальною основою для подальших перетворень в Україні». Після зазначеного саміту відреагували й урядовці: з'явилися офіційні доручення віце-прем'єра В. Кириленка (від 20.11.2015), Мінекономрозвитку щодо адаптації ЦСР та їх завдань до національного контексту.

ООН, дотримуючись Порядку денного на ХХІ ст., ініціює в усіх державах світу роботу з впровадження світоглядної парадигми розвитку. Представництво ООН в Україні ініціювало розроблення двох важливих для держави документів: Національної доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна» (керівник — Е.М. Лібанова) щодо адаптації ЦСР для України та Стратегії сталого розвитку України до 2030 р. (керівник — Л.Г. Руденко) [15, 16].

У Національній доповіді визначено напрями розвитку держави на довгострокову перспективу, які сприятимуть урахуванню ЦСР у процесах стратегічного планування та макроекономічного прогнозування. Реальним механізмом реалізації ЦСР в Україні, як і в інших державах світу, є розроблена *Стратегія сталого розвитку*, яка розглядається як рамковий документ, що визначає стратегічні напрями довгострокового розвитку України, в основу якого покладено ЦСР, адаптовані для нашої держави. У Стратегії враховано також основні положення оновленої Стратегії сталого розвитку Європейського Союзу.

У відомій книзі британського політика і управлінця Джеффа Малгана «Мистецтво державної стратегії. Мобілізація влади і знання задля загального блага» (2011), яку він написав, співпрацюючи з управлінцями Стратегічного комітету при прем'єр-міністрові Великої Британії і користуючись порадами прем'єр-міністрів Сполученого Королівства Т. Блера і Г. Брауна та Австралії К. Радда й консультаціями управлінців і економістів з Мельбурна, Манчестера, Джорджтауна та інших великих міст світу, ав-

тор наводить підтвердження тези про те, що *уряди, які діють стратегічно, досягли більших успіхів у забезпеченні добробуту своїх громадян*. А громадяни заслуговують на уряди, які приділяють головну увагу довгостроковим цілям, а не задоволенню мінливих суспільних настроїв.

Д. Малган дає таке визначення: *державна стратегія* — це систематичне використання державними відомствами ресурсів, які є в їх розпорядженні, і владних повноважень з метою досягнення суспільно значущих цілей. Крім іншого автор зазначає, що управлінці високого рівня, термін перебування яких при владі обмежений, не дуже зацікавлені в стратегіях. Їх більше хвилює те, що скажуть про них у новинах сьогодні чи завтра.

Світоглядна парадигма збалансованого розвитку, яка лежить в основі Стратегії, є політичною і практичною моделлю такого розвитку практично всіх держав світу. У формулюванні ООН *сталий розвиток* — це такий розвиток суспільства, який дає змогу задовольнити потреби нинішнього покоління, не зашкоджуючи при цьому можливостям майбутніх поколінь для задоволення їхніх власних потреб. Як уже згадувалося, ця модель орієнтована на досягнення оптимального балансу між трьома складовими розвитку: економічною, соціальною та екологічною.

Визначальним аспектом у розробленій Стратегії сталого розвитку України до 2030 р. є інноваційне спрямування розвитку, яке ґрунтується на використанні знань і наукових досягнень, стимулюванні інноваційної діяльності, створенні сприятливого інвестиційного клімату, оновленні виробничих фондів, формуванні високотехнологічних видів діяльності та галузей економіки, підвищенні енергоефективності виробництва, стимулюванні збалансованого економічного зростання, основаному на залученні інвестицій у використання відновлюваних джерел енергії, в екологічно безпечне виробництво та «зелені» технології.

У Стратегії передбачено напрями економічного зростання, пов'язані не з експлуатацією природних ресурсів, а з широким застосуванням моделей «зеленої» економіки. Сталий роз-

виток орієнтовано значною мірою на людину та поліпшення якості її життя у сприятливому соціально-економічному середовищі та екологічно чистому природному середовищі.

Метою Стратегії є припинення деградації природних екосистем шляхом впровадження нової моделі економічного зростання, що ґрунтується на засадах сталого розвитку, забезпечення високого рівня та якості життя населення, створення сприятливих умов для діяльності нинішнього та майбутніх поколінь. Досягнення цієї мети відповідає світоглядним цінностям і культурним традиціям українського народу, а також міжнародним зобов'язанням України.

Керівними принципами Стратегії визначено верховенство права, захист прав людини, належне врядування, участь громадськості, представників бізнесу та соціальних партнерів, інтеграцію політики та управління, солідарність всередині поколінь і між поколіннями, використання найкращих з наявних знань, принцип запобігання і принцип «забруднювач платить».

У Стратегію гармонійно інтегровано всі 17 Цілей сталого розвитку. З них сформовано 7 цілей, які є першочерговими для виконання і для успішного розвитку держави:

Стратегічна ціль 1. Сприяння інклюзивному та збалансованому економічному зростанню, життєстійкій інфраструктурі та збалансованому розвитку сільського господарства (містить 3 операційні цілі).

Стратегічна ціль 2. Забезпечення збалансованого розвитку енергетики, підвищення енергоефективності та посилення заходів з реагування на загрозу зміни клімату (містить 3 операційні цілі).

Стратегічна ціль 3. Подолання бідності та скорочення нерівності, зокрема гендерної (містить 3 операційні цілі).

Стратегічна ціль 4. Забезпечення здорового життя, благополуччя та якісної освіти в безпечних і життєстійких містах і населених пунктах (містить 3 операційні цілі).

Стратегічна ціль 5. Забезпечення переходу до моделей збалансованого споживання і ви-

робництва; збалансоване управління природними ресурсами (містить 3 операційні цілі).

Стратегічна ціль 6. Збереження наземних і морських екосистем, сприяння збалансованому використанню їх ресурсів (містить 3 операційні цілі).

Стратегічна ціль 7. Сприяння мирним та інклюзивним співнотам для збалансованого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх, створення ефективних, підзвітних та інклюзивних інституцій на всіх рівнях (містить 3 операційні цілі).

До кожної операційної цілі детально розписано завдання, а в кінці Стратегії за векторами розвитку додано узагальнену таблицю для конкретних сфер діяльності з визначенням цілей розвитку, основного індикатора та цільових показників на 2015, 2020, 2025 та 2030 роки.

Стратегія містить пропозиції щодо інституційних засад її реалізації, координації дій, міжсекторальної взаємодії та міжнародного співробітництва. Значну увагу приділено інструментам реалізації Стратегії (нормативно-правові, фінансові, економічні, інформаційно-комунікаційні інструменти, дослідження та розробки, освітні та просвітницькі інструменти).

Робоча група з підготовки проекту Стратегії, залучивши додаткову групу експертів, розробила Національний план дій на 2017–2020 рр. з її впровадження. Це дуже важлива дорожня карта для реалізації Стратегії. Для кожної з 21 операційної цілі визначено конкретні заходи, відповідні показники та виконавців, строки виконання, джерела фінансування та орієнтовні обсяги фінансування на 2017, 2018, 2019 і 2020 роки.

Слід зазначити, що і Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна», і Стратегія сталого розвитку України до 2030 року пройшли обговорення в управлінських, наукових, освітянських і громадських структурах. Було проведено численні тренінги, консультації, круглі столи та презентації, на яких висловлювалися різноманітні зауваження, побажання та пропозиції щодо вдосконалення змісту проєктів. До Стратегії було внесено велику кількість

доповнень, які розробники отримували від міністерств, відомств, науковців, освітян і окремих громадян.

Учасники зустрічей схвально оцінили проєкт Стратегії як документ, що повністю відповідає формату управлінського документа, і рекомендували його до прийняття на державному рівні.

Авторський колектив розробників Стратегії передбачив серйозні виклики щодо її впровадження. Саме тому в документі велику увагу приділено вибору підходів до її розроблення, аналізу зобов'язань, які брала на себе держава, врахуванню інтересів майбутніх поколінь для забезпечення сталого розвитку, формуванню інституційної бази можливого фінансування, узгодженню з національними, регіональними і місцевими процесами тощо.

Представництво ООН в Україні, яке ініціювало і підтримувало процес підготовки Стратегії, передало остаточний варіант документа Адміністрації Президента України. Були сподівання, як з боку ПРООН в Україні, так і, без сумніву, з боку розробників, що Стратегію буде затверджено у формі указу Президента України. У такому разі наша країна виконала б усі обіцянки не лише щодо визначення світоглядної парадигми розвитку в ХХІ ст., а й щодо конкретних дій, як це вже зробили держави ЄС. Тепер залишається сподіватися на більш рішучі дії нового Президента України та нового складу Верховної Ради України, на розгляді якої і перебуває зараз Стратегія. Її розробники розуміють, що час плине, з'являються нові фактори, що можуть впливати на окремі положення Стратегії, однак загальний характер напрямів розвитку від цього не змінюється.

В Україні вже встановлено основні виклики і загрози, сильні і слабкі сторони економіки, виявлено певні прогалини в законодавстві, а тому є сподівання, що нарешті буде проявлено політичну волю для прийняття Стратегії розвитку України до 2030 року з визначеними цілями та індикаторами розвитку. На сьогодні Стратегія-2030 — це перший в Україні документ інтегрованих (а не галузевих) рішень

щодо майбутнього держави, в якому всі важливі складові розвитку — економічні, соціальні і екологічні — розглянуто на основі принципів збалансованості. Через стратегічні і операційні цілі для них визначено індикатори і цільові показники, структуровані за роками.

Неодноразово вже на різних наукових форумах акцентувалася увага на надто повільних змінах у сприйнятті нашими можновладцями світових трендів розвитку людства. Найбільше занепокоєння викликає те, що не лише в Україні, а й в інших державах просвітництво не є таким ефективним, як хотілося б. Ми досі не можемо сформулювати, які цілі ставить перед собою людство, чого насправді ми хочемо досягти.

На завершення доцільно навести слова Ю.Н. Харарі з його книги «Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутньо-

го»: «...Незважаючи на дивовижні речі, на які здатні сьогодні люди, ми все ще не визначилися зі своїми цілями і, схоже, як завжди, незадоволені. Ми пройшли шлях від каное та галер до пароплавів та космічних кораблів — але ніхто не знає, куди ми йдемо. Ми стали значно могутнішими, ніж колись, але маємо дуже слабке уявлення про те, що робити з усією цією потугою. Ситуація погіршується тим, що люди в наш час здаються безвідповідальнішими, ніж раніше. Ми самі призначили себе богами, яких об'єднують лише закони фізики і які нікому не підв'язні. Відповідно, ми шкодимо тваринам, та навколишній екосистемі, шукаючи в них лише власний комфорт та втіху, але ніколи не знаходячи задоволення.

Чи є у світі щось небезпечніше за незадоволених та безвідповідальних богів, які самі не знають, чого вони хочуть?».

REFERENCES

[СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ]

1. Gorshkov V.H. *Fizicheskiye i biologicheskiye osnovy ustoychivosti zhizni (Physical and biological basis of the sustainability of life)*. Moscow, 1995.
[Горшков В.Г. *Физические и биологические основы устойчивости жизни*. М., 1995.]
2. Rudko G.I., Adamenko O.M. *Tysk na biosferu: reanimatsiya chy shlyakh na Mars (Pressure on the biosphere: resuscitation or path to Mars)*. Kyiv; Chernivtsi: Bukrek, 2014.
[Рудько Г.І., Адаменко О.М. *Тиск на біосферу: реанімація чи шлях на Марс*. Київ; Чернівці: Букрек, 2014.]
3. Shklovsky I.S. *Vselennaya, zhizn, razum (Universe, life, mind)*. Moscow: Nauka, 1987.
[Шкловський І.С. *Вселенная, жизнь, разум*. Москва: Наука, 1987.]
4. Vernadsky V.I. *Biosphere*. Moscow, 1967.
[Вернадский В.И. *Биосфера*. М., 1967.]
5. Meadows D.H., Meadows D.L., Randers J., Berens W. *The Limits to Growth*. A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind. Potomac Associates - Universe Books, 1971.
[Медоуз Д.Х., Медоуз Д.Л., Рэндерс Й., Беренс В. *Пределы роста*. Доклад по проекту Римского клуба о сложном положении человечества. М.: Изд-во МГУ, 1991.]
6. Meadows D.H., Meadows D.L., Randers Y. *Beyond the Limits: Confronting Global Collapse, Envisioning a Sustainable Future*. Chelsea Green Pub Co., 1993.
[Медоуз Д.Х., Медоуз Д.Л., Рэндерс Й. *За пределами роста*. М.: Прогресс, 1994.]
7. Weizsaecker E., Wiykntan A. *Come On! Capitalism, Short-termism, Population and Destruction of the Planet*. Springer, 2018.
[Вайцеккер Е., Війкман А. *Come On! Капіталізм, недалекоглядність, населення і руйнування планети*. К.: Саміт-Книга, 2019.]
8. Grechko T.K., Lisovsky S.A., Romanyuk S.A., Rudenko L.H. *Publichne upravlinnya v zabezpechenni staloho (zbalansovanoho) rozvytku (Public administration in ensuring sustainable development)*. Kherson, 2015.
[Гречко Т.К., Лісовський С.А., Романюк С.А., Руденко Л.Г. *Публічне управління в забезпеченні сталого (збалансованого) розвитку*. Херсон: ФОП Грін'Д.С., 2015.]

9. National strategies for sustainable development. Implementation of strategic and coordinated actions, approaches and innovations. Kyiv, 2004.
[Національні стратегії сталого розвитку. Впровадження стратегічних і скоординованих дій: підходи та інновації. К., 2004.]
10. Rudenko L.H., Bilyavsky G.O., Gorlenko I.O. et al. *Otsinka stanu vykonannya pidsumkovykh dokumentiv Vsesvitr'oho samitu zi staloho rozvytku (Yohannesburh, 2002) v Ukraini (Assessment of the state of implementation of the outcome of the World Summit on Sustainable Development (Johannesburg, 2002) in Ukraine)*. Kyiv: Akademperiodyka, 2004.
[Руденко Л.Г., Білявський Г.О., Горленко І.О. та ін. *Оцінка стану виконання підсумкових документів Всесвітнього саміту зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002) в Україні*. К.: Академперіодика, 2004.]
11. Rudenko L.H. (ed.) *Stan vykonannya v Ukraini polozhen «Porядku dennoho na 21 stolittya» (2002–2012) (The state of implementation of the provisions of the Agenda for the XXI Century in Ukraine (2002–2012))*. Kyiv: Akademperiodyka, 2014.
[*Стан виконання в Україні положень «Порядку денного на XXI століття» (2002–2012)*. За ред. Руденка Л.Г. К.: Академперіодика, 2014.]
12. Rudenko L.H. *SWOT-analysis of gaps (GAP-analysis) of policies, programs, plans and legislative acts in the field of ecology and natural resources and preparation of recommendations for their improvement in accordance with the provisions of the Rio Convention*. Kherson, 2016.
[Руденко Л.Г. *SWOT-аналіз прогалів (GAP-аналіз) політик, програм, планів і законодавчих актів у галузі екології та природних ресурсів і підготовка рекомендацій щодо їх удосконалення відповідно до положень Конвенції Ріо*. Херсон, 2016.]
13. Gorlenko I.A., Rudenko L.H., Malyuk S.N., Lebed N.P. *Sbalansirovannoye ekonomicheskoye, sotsial'noye i ekologicheskoye razvitiye territorii: ekonomiko-geograficheskiye aspekty (Balanced economic, social and environmental development of the territory: economic and geographical aspects)*. Kyiv, 1991.
[Горленко І.А., Руденко Л.Г., Малуєк С.Н., Лебедь Н.П. *Сбалансированное экономическое, социальное и экологическое развитие территории: экономико-географические аспекты*. Киев, 1991.]
14. *Naukovi zasady rozrobky stratehiyi staloho rozvytku Ukrainy (Scientific basis for developing a strategy for sustainable development of Ukraine)*. Odessa, 2012.
[Наукові засади розробки стратегії сталого розвитку України. Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2012.]
15. Sustainable Development Goals: Ukraine national report. https://mfa.gov.ua/mediafiles/sites/poland/files/Sustainable_Development_Goals_Ukraine.pdf
16. Sustainable Development Strategy of Ukraine until 2030. <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/Sustainable-Dev-Strategy-for-Ukraine-by-2030.htm>
[Стратегія сталого розвитку України до 2030 року.]

L.H. Rudenko

Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv)

WORLDVIEW ORIENTATION OF HUMAN DEVELOPMENT AND ITS PERCEPTION IN UKRAINE

The purpose of the article is to illustrate the complex changes in the biosphere, which occurred in the process of using its resources and the formation of a new ideological paradigm of human development in the 21st century. Negative consequences that occurred in the process of interaction between the Society and Nature have led to a significant reduction in living species, a decrease in the volume and quality of mineral resources, the loss of natural properties of land resources, air pollution and a general deterioration of the natural environmental, which is a human habitat.

World community has realized that humans' living conditions are deteriorating and held several UN conferences on the state of the environment with the participation of world leaders. The key Conference was the Earth Summit (1992, Rio de Janeiro), which identified the Development Agenda for the 21st Century. Its quintessence was the proclamation of a new Concept of Human Development - a paradigm of sustainable (balanced) development.

Its essence is that the current generation of people should not destroy the resources for the existence and development of their descendants.

The article presents the result of Society's awareness of the danger to the existence of all living things on the planet Earth and the actions of the Society at the global and regional levels, which manifested itself in the definition of the Sus-

tainable Development Goals by 2030 and the development of appropriate strategies for the development of individual states of the world.

The article outlines the essence of the Sustainable Development Strategy of Ukraine till 2030. The purpose of the Strategy is to stop the degradation of natural ecosystems by introducing a new model of economic growth, based on the principles of sustainable development, ensuring a high level and quality of life of the population, creating favorable conditions for the life and activity of present and future generations. The achievement of this goal is in line with the ideological values and cultural traditions of the Ukrainian people and with the international commitments of Ukraine.

The Strategy identifies 17 sustainable development goals. Of them, 7 goals are crucial for successful development of the state and are the top priority to be achieved. The draft Strategy was discussed in the Ministries of Ukraine, at regional and national consultations. The Strategy and the National Action Plan for its implementation have been submitted to the Presidential Administration of Ukraine. However, in the state there is still no concept, strategy and action plan for spatial development.

Keywords: sustainable development, Sustainable Development Goals, strategy, Agenda 21, worldview paradigm.